

K PROMĚNÁM RODINNÉHO ŽIVOTA VE 20. STOLETÍ VE STŘEDOEVROPSKÝCH SOUVISLOSTECH

Marie MAREČKOVÁ

Abstrakt: *Rodinný život prošel ve 20. století v Evropě mnoha změnami. Byl to životní styl žen, jejich právní svoboda, rodinné vztahy, vztahy k partnerovi, vztahy ke starší generaci, vztahy k dětem. Postavení žen ve společnosti prošlo také mnoha proměnami. Přesto rodina zůstala základem společnosti ve 20. století v Střední Evropě. Problémy však přetrvávají v sociální a rodinné politice státu, neboť ženy zapojené do pracovního procesu preferují své plány a potřebu seberealizace. Hlavním úkolem rodinné politiky státu pro 21. století tedy je zajistit harmonický soulad profesionálních aktivit s rodinným životem.*

Klíčová slova: *rodina, rodinný život, 20. století family, family life, 20th Century*

Rodina jako trvalé společenství muže, ženy a dětí (popřípadě dalších příbuzných) v rámci společné domácnosti procházela složitým vývojem. Zejména během 20. století se rodinný život v evropské společnosti výrazně proměňoval. Během století Evropa zažila dvě světové války a velké hospodářské krize. Parlamentní demokracii ohrožovaly totalitní režimy, které zprvu měly masový ohlas. Bylo to však také století společenské modernizace, ekonomického rozvoje a postupující globalizace.

Tyto ekonomické, politické a sociální procesy se odrážely v každodenním životě Evropanů, formovaly rodinu, vztahy mezi manžely, rodiči a dětmi, ovlivňovaly porodnost a ve svých důsledcích i legální odluku a rozvod.

V mnoha evropských zemích více než polovina manželských párů, narozených v období 1935-1950, změnila sociální postavení na rozdíl od svých rodičů. Ze zemědělců a maloročníků se stali dělníky v městských továrnách nebo posílili vrstvu úředníků a zaměstnanců. Současně vzrůstal počet žen, pracujících za mzdu mimo domov. Tento trend se projevil již během druhé světové války, neboť ženy nastoupily na místa mužů, bojujících na frontě. Po válce se sice v mnoha zemích opět prosadil sociální model, že muži byli živiteli rodin a ženy vykonávaly domácí práce. V SSSR a v socialistických zemích uplatnění žen v pracovním procesu zejména po roce 1950 rostlo a soustavně se zvyšovalo i vzdělání žen. Rodinný život však nejvíce ovlivnil proces sekularizace.

Zatímco v Irsku a v Polsku se vliv víry nezměnil, koncem 20. století byl výrazně oslaben (zvláště v Rusku, v Bulharsku a ve Švédsku).¹

V porovnání s demografickým vývojem 19. století se během 20. století projevovalo postupné zpomalení demografického růstu, který v devadesátých letech 20. století dosáhl nulových hodnot. Tento trend nevyvolaly války a deportace, i když zasáhly 80 miliónů Evropanů, ale změny generativního chování. Až do 19. století bylo obvyklé mít v prvních letech manželství co nejvíce dětí. Úmrtnost byla vysoká, děti se zapojovaly do práce a později měly zaopatřit rodiče ve stáří. S poklesem dětské úmrtnosti vlivem pokroku v medicíně a hygieně se prosazovalo plánování rodiny a kontrola porodnosti. Navíc s rostoucími nároky na spotřebu se zvyšovaly rodinné výdaje na zaopatření dětí.

Ve druhé polovině devadesátých let 20. století pokles porodnosti dokonce předčil klesající mortalitu. Počet zemřelých převýšil počet narozených v 11 z 35 evropských zemí včetně lidnatých států Německa, Itálie a Ruska. Proces urbanizace sice dále pokračoval, avšak v menší míře než v 18. a 19. století. V posledních dvou desetiletích 20. století již výrazně stagnovala migrace venkovských obyvatel do měst. Počet obyvatel některých evropských velkoměst dokonce klesal, zvláště v Anglii, ale i v jižní a východní Evropě.²

Od poloviny 20. století a zvláště od sedmdesátých let 20. století postupně sílila migrace především do západní a severozápadní Evropy z mimoevropských oblastí kolem Středozevního moře a z bývalých kolonií (Indie, Pakistan, Alžír, Turecko aj.), avšak také z Ázie, z Afriky, z arabských zemí a z Karibiku. Tito migranti měli rozdílný systém rodinného života, vztahy mezi manžely i mezi rodiči a dětmi a většinou se nepříznivě působili na majoritní populaci.³

Nepríznivým evropským demografickým trendem bylo především stárnutí populace, neboť podíl obyvatel nad 65 let začal přesahovat únosných 5 %. K roku 1950 bylo stárnutí populace nad 65 let vyšší než 10 % ve Francii, Belgii, Anglii a v NDR. Během druhé poloviny 20. století tento trend pokračoval i v dalších evropských zemích. K roku 2000 největší počet obyvatel nad 65 let měla Itálie (17,6 %) následovaná Švédskem, Dánskem, Německem a Řeckem.

Výraznou proměnu rodinného života v Evropě způsobil růst sňatkové nestability. Legální odluka nebo rozvod se stal masovým fenoménem zejména posledních čtyř desetiletí 20. století. Byl to důsledek změn v rodinném právu a v rovnosti mužů a žen, postupně akceptovaných od roku 1915 ve Švédsku, v revolučním Rusku a v dalších evropských zemích až do konce 20. století. Nejvýznamnější vliv měla liberalizace rozvodu, která se konečně prosadila i v zemích, kde byla dosud legalizována pouze odluka (roku 1970 Itálie, roku 1981 Španělsko, roku 1997 Irsko).⁴

K proměnám rodinného života nesporně přispěla i legalizace potratů. V revolučním Rusku byla prosazena už roku 1920, roku 1956 pak v socialistických zemích Bulharsku a Maďarsku, roku 1957 v Československu a v Rumunsku. Později následovaly západoevropské země, naposledy k roku 1990 to byla Belgie. V důsledku této právní

¹ Glendon, Mary Ann. *The New Family and the New Property*. Toronto: Butterworth 1981, s. 5.

² Livi-Bacci, Massimo. *La popolazione nella storia d'Europa*. Bari: Laterza 1998, s. 14.

³ Schultheis, Franz. *The Missing Link: Family, Memory and Identity in Germany*. In: *Family and Kindship in Europe*. Gullenstad, Marianne - Segalen, Martine (edd.). London: Pinter 1997, s. 40-60.

⁴ Stone, Lawrence. *The Road to Divorce. England 1530-1987*. Oxford: Oxford University Press 1990, s. 435-436.

úpravy roku 1995 bylo v Evropě provedeno 7,7 miliónu potratů v porovnání s 8,3 milióny porodů.⁵

V řadě evropských zemí během 20. století systematicky sílil vliv státu téměř na všechny sféry každodenního života občanů. I do rodinného života zasahovala státní politika např. cíleným zákonodárstvím, podporujícím rodiny s dětmi. Pojevem těchto tendencí (kromě fašistických režimů v Itálii a hlavně v Německu) to byl např. i vzestup porodnosti v Československu v sedmdesátých letech 20. století.

Koncem 20. století se v Evropě postupně profilovaly tři nové typy rodin: rodina nesezdaných partnerů či kohabitantů, nová či rekonstruovaná rodina rozvedených partnerů a rodina partnerů stejného pohlaví.

Rodina nesezdaného páru či kohabitantů od sedmdesátých let 20. století byla součástí evropského rodinného života. Zatímco v 19. století páry z nižších sociálních vrstev volily tento způsob soužití zejména kvůli finančním problémům, vzdělané střední vrstvy v dnešní době motivuje k odmítání sňatku zachování osobní nezávislosti. Zpočátku tento způsob soužití volily páry ze skandinávských zemí, následovaly je tolerantní páry z městského prostředí. Koncem 20. století tvořili kohabitanti 15 % švédských rodin, 10 % maďarských a českých rodin, ve Francii tvořili 6 %, ve Švýcarsku a v Itálii pouze 1 % rodin. Tento způsob soužití mezi mladými lidmi je i v současnosti populární jako způsob přípravy na manželství. Většina partnerů však neodmítá rodinu jako takovou, ale pouze instituci manželství.⁶

Charakteristickým rysem evropského rodinného života je nová či rekonstruovaná rodina rozvedených partnerů. Tyto nové rodiny se podílely v devadesátých letech 20. století na více než třetině sňatků v Dánsku, ve Švédsku, v Anglii a v Německu. Nejčastěji vtupovali do druhého sňatku rozvedení muži a ženy. Pokrevní vazby k dětem z dřívějších manželství tím ztrácejí na významu.⁷

Třetí typ evropské rodiny, profilující se koncem 20. století, bylo soužití párů stejného pohlaví bez legálního uznání. Jejich počet se v mnoha evropských zemích zvyšoval více mezi ženami než mezi muži, zejména ve velkých městech a v intelektuálním prostředí. Tento způsob soužití roku 1989 legalizovalo Dánsko. Homosexuální páry mohly mít občanský sňatek, tedy registrovat se jako pár. (Otázka oddávajícího úředníka: „Ty X, chceš registrovat svůj vztah s Y?“). Dánský příklad se rozšířil do Norska (roku 1993), do Švédska (roku 1995), na Island (roku 1996), do Francie (roku 1999), do Německa, Portugalska, Finska a do Belgie (roku 2001), pak do dalších zemí včetně České republiky. Právo adoptovat děti narozené z dřívějších heterosexuálních manželství získaly tyto páry od roku 1997 např. v Dánsku.⁸

Speciální úloha v evropském rodinném životě tradičně příslušela prarodičům. Garantovali spojitost pokrevních rodinných vazeb se svými potomky. S růstem počtu rozvodů a neúplných rodin i s problémy zaměstnaných matek museli nahrazovat vnoučatům rodičovskou péči. Suplovali tak vlastně státní odpovědnost za rodinnou politiku

⁵ Goode, William J. *World Changes in Divorce Patterns*. New Haven and London: Yale University Press 1993, s. 116-117.

⁶ Phillips, Roderick. *Putting Asunder. A History of Divorce in Western Society*. Cambridge: Cambridge University Press 1988, s. 536.

⁷ Barbagli, Marzio. *Provando e riprovando: Matrimonio, famiglia e divorzio in Italia in altri paesi occidentali*. Bologna: Il Mulino 1990, s. 161.

⁸ Finch, Janet. *Family Obligations and Social Change*. Oxford: Polity Press 1989, s. 32.

a dostupnost sociálních služeb v této oblasti. Kontakty s vnoučaty a péči o ně v evropském rodinném životě vykonávaly především babičky. Parodiče však nejsou nuceni zajišťovat část sociálních služeb v zemích s funkcí sítě sociálních služeb (Dánsko, Nizozemsko a Velká Británie).

Pro evropský rodinný život byly typické těsné rodinné mezigenerační vazby. Např. roku 1994 v evropských zemích průměrně čtyři z deseti lidí ve věku nad šedesát let se stýkali s členy své rodiny nejméně jednou týdně. Velké rozdíly se však projevíly mezi jihem a severem Evropy. V Itálii 71 % šedesátníků se stýkalo s rodinou každý den, v Řecku činil tento podíl 65 %, ve Španělsku 61 %, v Portugalsku 60 % a ve Francii 34 %. V zemích severní Evropy je tento podíl nižší, 14 % činí v Dánsku, 19 % v Nizozemí a 23 % ve Velké Británii.

Paradoxní přitom bylo, že staří lidé, kteří se stýkali s členy rodiny nejčastěji a zajišťovali péči o vnoučata, se cítili osamělí. V Řecku si stěžovalo na samotu 67 % starých lidí, v Portugalsku 63 % a v Itálii 51 %, zatímco v Dánsku pouze 25 % a v Nizozemsku 38 % trpělo samotou. Tyto korelace mezi frekvencí rodinných návštěv a pocitem samoty dokládají rozdílnost pojetí rodinných vazeb, ovlivněných sociální situací rodin, úrovní sociálních služeb a kulturou těchto zemí.⁹

V evropském rodinném životě tak dodnes převažuje nukleární rodina. V procesu společenské demokratizace, industrializace a institucionalizace vzdělání přenechávala rodina komunálním či státním institucím řadu svých původních funkcí (zejména funkci ochrannou a výrobní). Také funkce reprodukční a výchovná se vlivem společenské modernizace, právních proměn, státní školní a zdravotní péče omezovala. Tím vzrůstal význam soukromého života, posilovala se emocionální funkce rodiny se svěbytnými citovými vazbami a intimitou. Právě v této oblasti se role žen ani dnes neredukovala a je nezastupitelná přes formální rovnoprávnost a změny jejich postavení ve veřejném i rodinném životě. Důležitá je zejména role žen v udržování mezigeneračních vazeb. Ženy totiž v každodenním životě zajišťují kontinuitu emocionálních vztahů jako manželky, matky, babičky, dcery a samozřejmě i jako zaměstnanci. Právě konflikt mezi rolí žen v rodině a rolí žen v pracovním procesu se v současnosti aktualizuje, ženy všech sociálních vrstev usilují o uznání svých práv v praxi.¹⁰

Je nesporné, že přes četné rozdíly evropský rodinný život na prahu 21. století zůstal jednotný. Problémy však přetrvávají v sociální a rodinné politice státu, neboť ženy zapojené do pracovního procesu preferují své plány a potřebu seberealizace. Aktivně se účastní veřejného života a zodpovědně plní povinnosti i v životě soukromém. Hlavním úkolem rodinné politiky státu pro 21. století tedy je zajistit harmonický soulad profesionálních aktivit s rodinným životem. I když nukleární rodiny statisticky převažují, jsou zřetelné náznaky nového modelu širších rodin, které nespojuje tradiční společné bydliště či domácnost, ale vzájemné citové vazby.¹¹

⁹ Musatti, Tullia. *La giornata del mio bambino: madri, lavoro e cura dei più piccoli nella vita quotidiana*. Bologna: Il Mulino 1992, s. 233.

¹⁰ Tilly, Louise A. - Scott, Joan W. *Women, Work and Family*. New York: Holt, Rinehart and Winston 1978, s. 154.

¹¹ Kertzen, David I - Barbagli, Marzio (edd.). *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven and London: Yale University Press 2003, s. 375.

Literature

- BARBAGLI, M. *Provando e riprovando: Matrimonio, famiglia e divorzio in Italia in altri paesi occidentali*. Bologna: Il Mulino, 1990
- FINCH, J. *Family Obligations and Social Change*. Oxford: Polity Press, 1989
- GLENDON, M. A. *The New Family and the New Property*. Toronto: Butterworth, 1981
- GOODE, W. J. *World Changes in Divorce Patterns*. New Haven and London: Yale University Press, 1993
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Slon, 1992
- KERTZEN, D. I.; BARBAGLI, M. (edd.). *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven and London: Yale University, Press 2003
- LIVI-BACI, M. *La popolazione nella storia d'Europa*. Bari: Laterza 1998
- MACHAČOVÁ, J.; MATĚJČEK, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010
- MUSATTI, T. *La giornata del mio bambino: madri, lavoro e cura dei più piccoli nella vita quotidiana*. Bologna: Il Mulino, 1992
- PHILLIPS, R. *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988
- SCHULTHEIS, F. *The Missing Link: Family, Memory and Identity in Germany*. In *Family and Kindship in Europa*. Gullenstad, Marianne - Segalen, Martine (edd.). London: Pinter, 1997
- STONE, L. *The Road to Divorce. England 1530-1987*. Oxford: Oxford University Press, 1990
- TILLY, L. A.; SCOTT, J. W. *Women, Work and Family*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1978

TO TRANSFORMATIONS OF FAMILY LIFE IN THE TWENTIETH CENTU IN CENTRAL EUROPEAN CONNECTIONS

Abstract: The family life in Europe in the 20th century had many transformations. Of all come into play women's roles, family law, family relations, motherhood and children, grandparen's roles, new types of family. Status of women in the society and women's emancipation experienced many changes too. But nuclear family is the basis of society in Europe in the 21st too.

Key words: family, family life, the twentieth century, divorces, abortions, social changes, family relations, women's roles